

Aneta Maria Abramowicz

DOI: 10.34888/ppw.2021.5-22

ORCID 0000-0002-1601-6969

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
aneta.abramowicz@kul.pl

KWESTIA CYWILNEJ SKUTECZNOŚCI RELIGIJNYCH REGUŁ SPADKOBRANIA W ŚWIETLE ORZECZENIA ETPC Z DNIA 19 GRUDNIA 2018 R. W SPRAWIE MOLLA SALI V. GRECJA

WPROWADZENIE

Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) z dnia 19 grudnia 2018 r. w sprawie *Molla Sali v. Grecja*¹ dotyczy doniosłej kwestii, jaką jest obowiązywanie norm religijnych w porządku prawnym państwowym. W sposób szczególny dotyczy zagadnienia stosowania muzułmańskich reguł religijnych w zakresie spraw cywilnych w porządku państwowym. Zagadnienie to nabiera istotnego znaczenia z powodu dużej liczby ludności muzułmańskiej zamieszkującej państwa europejskie oraz znaczących różnic pomiędzy prawem szariatu a europejskimi standardami prawnymi.

Mimo że podstawą wniesionej skargi nie był zarzut naruszenia prawa do wolności myśli, sumienia i religii, to jednak wskazany wyrok ma istotne znaczenie dla właściwego pojmowania gwarancji tego prawa w europejskich systemach prawnych. We wskazanym wyroku ETPC w sposób szczególny podjął trud oceny uznawania przez sądy greckie cywilnej skuteczności religijnych reguł spadkobrania, które stoją w kolizji z przepisami państwowymi. Celem podjętych rozważań jest w pierwszej kolejności przedstawienie okoliczności sprawy oraz w dalszej części pochylenie się nad argumentacją ETPC będącą podwaliną i uzasadnieniem wydanego rozstrzygnięcia wskazującego na naruszenie praw gwarantowanych w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw i Wolności Człowieka (dalej: Europejska Konwencja, Konwencja)² oraz Protokołach dodatkowych. Pozwoli to na podjęcie w końcowej części opracowania próby wskazania

- 1 Sprawa pochodziła z wniosku nr 20452/14 przeciwko Republice Greckiej wniesionego do Trybunału na mocy art. 34 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności przez obywatelkę Grecji, panią Chatitze Molla Sali w dniu 5 marca 2014 r.
- 2 Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 listopada 1950 r., Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284, z późn. zm.

szerszego znaczenia tego wyroku oraz jego oceny w kontekście europejskich standardów ochrony wolności religijnej.

I. PRZEDSTAWIENIE OKOLICZNOŚCI FAKTYCZNYCH SPRAWY

W dniu 19 grudnia 2018 r. został wydany przez Wielką Izbę ETPC wyrok w sprawie Molla Sali przeciwko Grecji. Skarżąca, obywatelka Republiki Greckiej, pani Chatitze Molla Sali zarzuciła naruszenie art. 6 ust. 1 Europejskiej Konwencji samodzielnie i w związku z art. 14 i art. 1 Protokołu nr 1³ odnośnie do prawa do spadkobrania majątku po zmarłym mężu. Mąż skarżącej, Moustafa Molla Sali, członek społeczności muzułmańskiej w Tracji (wschodnia Grecja), przed śmiercią sporządził notarialnie testament zgodnie z odpowiednimi przepisami greckiego kodeksu cywilnego. Cały swój majątek przekazał w spadku żonie. Sąd pierwszej instancji w Komotini 10 czerwca 2008 r. zatwierdził przedłożony mu testament. W dniu 6 kwietnia 2010 r. skarżąca przyjęła majątek męża aktem notarialnym. Natomiast 12 grudnia 2009 r. ważność testamentu została zakwestionowana przed sądem pierwszej instancji w Rodopi przez dwie siostry zmarłego. Wskazano, że siostry mają prawo do trzech czwartych majątku, ponieważ podobnie jak zmarły należały do społeczności muzułmańskiej w Tracji i w związku z tym wszelkie kwestie dotyczące jego majątku powinny podlegać islamskiemu prawu religijnemu (prawo szariatu) i jurysdykcji muftiego, nie zaś przepisom kodeksu cywilnego. Powołano się na art. 14 § 1 traktatu z 1920 r. z Sèvres (ratyfikowanego dekretem z dnia 29 września/30 października 1923 r.) oraz art. 42 i 45 traktatu z Lozanny (ratyfikowanego dekretem z dnia 25 sierpnia 1923 r.).

Na mocy wyroku z dnia 1 czerwca 2010 r. sąd pierwszej instancji w Rodopi oddalił skargę wniesioną przez siostry zmarłego. Sąd stwierdził, że stosowanie islamskiego prawa spadkowego wobec greckich muzułmanów w taki sposób, aby uniemożliwić im rozdysponowanie ich własnością na wypadek ich śmierć, doprowadziłoby do niedopuszczalnej dyskryminacji ze względu na przekonania religijne. Stanowiłoby to według sądu naruszenie art. 4 (zasada równości), art. 5 § 1 (prawo do swobody rozwoju), art. 5 § 2 (zasada niedyskryminacji) i art. 13 § 1 (wolność religijna) Konstytucji Grecji, a także art. 14 Konwencji i art. 1 Protokołu nr 1.

W dniu 28 września 2011 r. sąd apelacyjny w Tracji również oddalił apelację siostr zmarłego. Podkreślił, że przepisy prawne przyjęte zgodnie z traktatami z Sèvres i Lozanny miały na celu ochronę obywateli greckich wyznania muzułmańskiego i były zgodne z konstytucją i Konwencją. Dotyczyło to zarówno

³ Protokół nr 1 do Europejskiej Konwencji z 20 marca 1952 r., Dz. U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175.

testamentów islamskich, jak i dziedziczenia zgodnie z przepisami państwowymi, a mufti nie miał kompetencji w odniesieniu do testamentów sporządzonych zgodnie z przepisami państwowymi. Sąd uznał, że spadkodawca miał swobodę wyboru rodzaju testamentu i nie był zobowiązany do przestrzegania prawa islamskiego w tym zakresie. W przeciwnym razie miałyby miejsce dyskryminacja ze względu na religię, która byłaby niezgodna z prawem na mocy ogólnych przepisów dotyczących zakazu dyskryminacji.

Jednak na mocy orzeczenia z dnia 7 października 2013 r. sąd kasacyjny uwzględnił odwołanie sióstr. Zauważył, że zgodnie z art. 10 Ustawy nr 2345/1920 oraz art. 11 § 8 Traktatu Ateńskiego to mufti sprawował jurysdykcję nad muzułmanami w zakresie spraw dotyczących małżeństwa, rozwodu, świadczeń alimentacyjnych, opieki, powiernictwa, zdolności prawnej nieletnich i testamentów islamskich. Podkreślił, że prawo regulujące stosunki cywilne między obywatelami greckimi wyznania muzułmańskiego, określone w Traktacie Ateńskim, jest zgodne z konstytucją i greckim prawem krajowym. Sąd kasacyjny stwierdził, że prawem właściwym dla spadku po zmarłym w tym przypadku było islamskie prawo spadkowe, które stanowiło część prawa krajowego i miało zastosowanie w szczególności do obywateli greckich wyznania muzułmańskiego. Sąd kasacyjny przekazał sprawę do ponownego rozpatrzenia do sądu apelacyjnego w Tracji. Na mocy wyroku z dnia 15 grudnia 2015 r. sąd apelacyjny uchylił wyrok sądu pierwszej instancji w Rodopi z dnia 1 czerwca 2010 r. Zgodnie z wyrokiem sądu kasacyjnego uznał, że odpowiednie przepisy prawne miały na celu ochronę obywateli greckich wyznania muzułmańskiego, stanowiły szczególny zbiór przepisów i nie naruszały zasady równości zagwarantowanej w art. 4 Konstytucji Grecji ani prawa dostępu do sądu zagwarantowanego w art. 6 Europejskiej Konwencji. Zwrócono uwagę, że prawem właściwym dla majątku zmarłego było prawo szariatu, a w związku z tym przedmiotowa wola zmarłego określona zgodnie z porządkiem prawnym państwowym jest pozbawiona skutków prawnych.

W dniu 8 lutego 2016 r. wdowa wniosła odwołanie od wyroku sądu apelacyjnego. Podniosła, że pominięto kwestię, czy jej mąż był muzułmaninem, co było warunkiem wstępnym stosowania specjalnego zbioru przepisów. Podniosła również, że zaskarżony wyrok rozszerzył zakres stosowania przepisów tworzących odrębny zbiór przepisów prawnych dla obywateli greckich wyznania muzułmańskiego na członków społeczności muzułmańskiej, którzy nie przestrzegają wiernie doktryny islamskiej. Ponadto skarżąca stwierdziła, że prawo do sporządzenia testamentu zgodnie z przepisami państwowymi przyznane jest wszystkim obywatelom greckim, niezależnie od wyznawanej religii, i nie podlega jurysdykcji muftiego. Na mocy wyroku z dnia 6 kwietnia 2017 r. sąd kasacyjny oddalił apelację. W wyniku całego postępowania przed sądami

skarżąca została pozbawiona trzech czwartych majątku pozostawionego jej w spadku przez zmarłego męża.

Ponadto w 2011 r. siostry spadkodawcy zwróciły się do sądu cywilnego w Stambule o unieważnienie testamentu, zgodnie z zasadami prawa prywatnego międzynarodowego określonymi w tureckim kodeksie cywilnym.

II. OMÓWIENIE STANOWISKA EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA

ETPC postanowił rozważyć przedłożoną sprawę wyłącznie na mocy art. 14 Europejskiej Konwencji w związku z art. 1 Protokołu nr 1. Należy podkreślić, że w swoim orzecznictwie Trybunał konsekwentnie utrzymuje, że art. 14 Konwencji uzupełnia inne istotne postanowienia Konwencji i Protokołów do niej. Zakaz dyskryminacji z art. 14 ma również zastosowanie do tych dodatkowych praw, które wchodzą w ogólny zakres stosowania każdego artykułu Konwencji, który państwo dobrowolnie zdecydowało się zapewnić⁴. W swoich rozważaniach Trybunał odniósł się również do pojęcia „własność” określonego w pierwszym zdaniu art. 1 Protokołu nr 1. Podkreślił, że nie ogranicza się ono do własności w odniesieniu do dóbr materialnych i jest niezależne od formalnej klasyfikacji tej kwestii w prawie krajowym. Niektóre inne prawa i udziały stanowiące aktywa mogą być również uznane za „prawo własności”, a zatem za „własność” według wskazanego przepisu⁵. Wreszcie Trybunał przypomniał, że w sprawach dotyczących skarg na podstawie art. 14 Europejskiej Konwencji w związku z art. 1 Protokołu nr 1 właściwym kryterium jest to, czy w przypadku rzekomej dyskryminacji skarżący miałby prawo, egzekwowalne na mocy prawa krajowego, w odniesieniu do danego składnika aktywów⁶.

Trybunał podkreślił, że aby doszło do naruszenia na podstawie art. 14 Europejskiej Konwencji, musi istnieć różnica w traktowaniu osób w analogicznych

- 4 Zob. orzeczenie ETPC z 22 stycznia 2008 r., E. B. v. Francja, nr skargi 43546/02; orzeczenie ETPC z 4 listopada 2008 r., Carson i inni v. Zjednoczone Królestwo, nr skargi 42184/05; orzeczenie ETPC z 26 kwietnia 2016 r., Izzettin Doğan i inni v. Turcji, nr skargi 62649/10; orzeczenie ETPC z 24 maja 2016 r., Biao v. Dania, nr skargi 38590/10; orzeczenie ETPC z 5 września 2017 r., Fábíán v. Węgry, nr skargi 78117/13.
- 5 Zob. orzeczenie ETPC z 27 sierpnia 2015 r., Parrillo v. Włochy, nr skargi 46470/11; orzeczenie ETPC z 29 marca 2010 r., Brosset-Triboulet v. Francja, nr skargi 34078/02; orzeczenie ETPC z 7 lutego 2013 r., Fabris v. Francja, nr skargi 16574/08; orzeczenie ETPC z 28 maja 2002 r., Beyeler v. Włochy, nr skargi 33202/96.
- 6 Zob. orzeczenie ETPC z 7 lutego 2013 r., Fabris v. Francja, nr skargi 16574/08; orzeczenie ETPC z 12 kwietnia 2006 r., Stec i inni v. Zjednoczone Królestwo, nr skarg 65731/01 i 65900/01.

Kwestia cywilnej skuteczności religijnych reguł spadkobrania w świetle orzeczenia ETPC...

lub odpowiednio podobnych sytuacjach⁷. Trybunał przypomniał również, że w ramach korzystania z praw i wolności gwarantowanych przez Konwencję art. 14 zapewnia ochronę przed odmiennym traktowaniem, bez obiektywnego i racjonalnego uzasadnienia, osób znajdujących się w podobnej sytuacji. Odmienne traktowanie jest dyskryminujące, jeśli nie ma obiektywnego i rozsądnego uzasadnienia, to znaczy jeśli nie dąży do uzasadnionego celu lub jeśli nie istnieje rozsądna proporcja pomiędzy zastosowanymi środkami a celem, który ma być osiągnięty. Trybunał podkreślił również, że państwa mają pewien margines swobody w ocenie, czy i w jakim stopniu różnice w podobnych sytuacjach uzasadniają odmienne traktowanie. Zakres tego marginesu będzie się różnił w zależności od okoliczności, przedmiotu i kontekstu⁸. Ponadto Trybunał orzekł, że po wykazaniu przez skarżącego różnicy w traktowaniu, to do strony państwowej należy wykazanie, że ta różnica była uzasadniona⁹.

Trybunał przypomniał, że zajmował się już wielokrotnie sprawami dotyczącymi nabywania prawa do spadku¹⁰. Niniejsza sprawa dotyczyła jednak nabycia praw do spadku w drodze testamentu sporządzonego zgodnie z kodeksem cywilnym. Trybunał zauważył, że za życia mąż wnioskodawcy, który był również członkiem muzułmańskiej społeczności, sporządził notarialnie testament zgodnie z przepisami kodeksu cywilnego, przekazując żonie cały swój majątek. Podkreślił, że zasadnie spodziewała się, jak każdy inny obywatel Grecji, że po śmierci męża odziedziczy jego majątek zgodnie z testamentem sporządzonym w ten sposób. Trybunał zauważył również, że początkowo sądy greckie uznawały swobodę spadkodawcy w zakresie wyboru rodzaju testamentu oraz brak konieczności przestrzegania przez niego prawa islamskiego.

Sąd kasacyjny stwierdził jednak, że prawem właściwym dla spadku po zmarłym w tym przypadku było islamskie prawo spadkowe, które zgodnie z jego stanowiskiem było częścią prawa krajowego i które w Grecji miało zastosowanie w szczególności do greckich muzułmanów. Trybunał stwierdził

7 Zob. orzeczenie ETPC z 12 marca 2012 r., Konstantin Markin v. Rosja, nr skargi 30078/06; orzeczenie ETPC z 19 lutego 2013 r., X i inni v. Austria, nr skargi 19010/07; orzeczenie ETPC z 24 stycznia 2017 r., Khamtokhu i Aksenchik v. Rosja, nr skarg 60367/08 i 961/11; orzeczenie ETPC z 5 września 2017 r., Fábíán v. Węgry, nr skargi 78117/13; orzeczenie ETPC z 4 listopada 2008 r., Carson i inni v. Zjednoczone Królestwo, nr skargi 42184/05; orzeczenie ETPC z 13 lipca 2010 r., Clift v. Zjednoczone Królestwo, nr skargi 7205/07.

8 Zob. orzeczenie ETPC z 7 lipca 2011 r., Stummer v. Austria, nr skargi 37452/02. J. Falski, *Prawa indywidualne wobec zasady autonomii kościołów i innych związków wyznaniowych w orzecznictwie ETPC*, „Państwo i Prawo” 2018, nr 4, s. 49–50.

9 Zob. orzeczenie ETPC z 24 stycznia 2017 r., Khamtokhu i Aksenchik v. Rosja, nr skarg 60367/08 i 961/11; orzeczenie ETPC z 7 listopada 2013 r., Vallianatos i inni v. Grecja, nr skarg 29381/09 i 32684/09; orzeczenie ETPC z 13 listopada 2007 r., D. H. i inni v. Republika Czeska, nr skargi 57325/00.

10 Zob. orzeczenie ETPC z 1 lutego 2000 r., Mazurek v. Francja, nr skargi 34406/97; orzeczenie ETPC z 22 listopada 2004 r., Merger and Cros v. Francja, nr skargi 68864/01.

jednak, że orzekając w ten sposób, sąd kasacyjny postawił skarżącą w innej sytuacji niż zamężną kobietę będącą beneficjentem testamentu męża niebędącego muzułmaninem. W konsekwencji wdowa, jako spadkobiorca testamentu sporządzonego zgodnie z kodeksem cywilnym przez spadkodawcę wyznania muzułmańskiego, znajdowała się w sytuacji odpowiednio podobnej do sytuacji spadkobiorcy niebędącego muzułmaninem, zgodnie z testamentem sporządzonym według kodeksu cywilnego, i była traktowana odmiennie na podstawie szczególnej cechy, czyli religii spadkodawcy. Ponadto, mimo że Grecja jest związana swoimi zobowiązaniami międzynarodowymi dotyczącymi ochrony mniejszości muzułmańskiej w Tracji, to w szczególnych okolicznościach tej sprawy Trybunał wyraził swoją wątpliwość, czy zaskarżony środek dotyczący praw do dziedziczenia wnioskodawcy był odpowiedni do osiągnięcia tego celu, ponieważ nie był proporcjonalny do zamierzonego celu.

W tych okolicznościach Trybunał uznał, że przysługujące skarżącej prawo do dziedziczenia po mężu ma wystarczające uzasadnienie i jest „własnością” w rozumieniu art. 1 zdanie pierwsze Protokołu nr 1¹¹. W związku z tym uznano, że skarżącej przysługuje ochrona jej prawa określonego w art. 1 Protokołu nr 1, a okoliczności sprawy są wystarczające do zastosowania art. 14 Europejskiej Konwencji.

Trybunał zauważył przede wszystkim, że zastosowanie prawa szariatu do spornego spadku miało dla skarżącej poważne konsekwencje, pozbawiając ją trzech czwartych spadku. Trybunał wskazał również, że sąd kasacyjny zastosował w niniejszej sprawie islamskie prawo spadkowe na podstawie przepisów prawa międzynarodowego. Miały one na celu ochronę greckich muzułmanów i nie były według sądu kasacyjnego sprzeczne z przepisami konstytucji ani z art. 6 § 1 Konwencji. W konsekwencji uznano, że sprawy spadkowe dotyczące członków mniejszości muzułmańskiej powinny podlegać prawu szariatu, natomiast testamenty notarialne sporządzane przez obywateli greckich wyznania muzułmańskiego są pozbawione skutków prawnych, ponieważ prawo szariatu tego nie uznaje.

Zdaniem Trybunału uzasadnienie, które Grecja wywodzi z prawa szariatu lub z zobowiązań międzynarodowych, nie jest przekonujące. Trybunał zauważył, że podpisując i ratyfikując traktaty z Sèvres i Lozanny, Grecja zobowiązała się do przestrzegania zwyczajów mniejszości muzułmańskiej. Jednakże traktaty te nie wymagają od Grecji stosowania prawa szariatu. Mianowicie traktat z Lozanny nie wspomina wyraźnie o jurysdykcji muftiego, ale gwarantuje religijną odrębność greckiej wspólnoty muzułmańskiej. Traktat nie przyznał również w tym zakresie specjalnej jurysdykcji w odniesieniu do takich praktyk

¹¹ Zob. orzeczenie ETPC z 7 lutego 2013 r., *Fabris v. Francja*, nr skargi 16574/08.

Kwestia cywilnej skuteczności religijnych reguł spadkobrania w świetle orzeczenia ETPC...

religijnych. Ponadto, jak stwierdziła strona państwowa, postanowienia Traktatu Ateńskiego dotyczące ochrony praw mniejszości oraz postanowienia traktatu z Sèvres już nie obowiązują¹².

Trybunał zauważył również, że art. 5 ust. 2 Ustawy nr 5 1920/1991, który określa między innymi zakres kompetencji muftiego w sprawach spadkowych, odnosi się wyłącznie do testamentów islamskich, a nie do jurysdykcji muftiego w odniesieniu do innych rodzajów spadków. Trybunał dostrzegł ponadto, że istnieją rozbieżności w orzecznictwie sądów greckich. Słusznie podkreślił, że rozbieżności te powodują niepewność prawną, która jest niezgodna z wymogami praworządności. Ponadto Trybunał zauważył, że kilka organów międzynarodowych wyraziło swoje zaniepokojenie stosowaniem prawa szariatu wobec greckich muzułmanów w zachodniej Tracji oraz powstałą w ten sposób dyskryminacją, w szczególności wobec kobiet i dzieci, nie tylko w obrębie tej mniejszości w porównaniu z mężczyznami, ale również w stosunku do niebędących muzułmanami Greków. Przywołał w sposób szczególny sprawozdanie Komisarza Rady Europy ds. praw człowieka dotyczące praw mniejszości w Grecji.

Zgodnie z tym dokumentem stosowanie prawa szariatu w sprawach dotyczących prawa rodzinnego i dziedziczenia jest niezgodne z międzynarodowymi zobowiązaniami podjętymi przez Grecję, szczególnie po ratyfikacji przez nią międzynarodowych i europejskich traktatów dotyczących praw człowieka po 1948 r., w tym traktatów dotyczących praw dziecka i praw kobiet. Zalecono władzom greckim, aby interpretowały traktat z Lozanny i każdy inny traktat z początku XX wieku zgodnie z zobowiązaniami wynikającymi z międzynarodowych standardów ochrony praw człowieka.

Ponadto Trybunał zauważył, że wolność wyznania nie wymaga od państwa stworzenia szczególnych ram prawnych w celu nadania wspólnotom religijnym szczególnego statusu wiążącego się ze szczególnymi przywilejami. Jednak państwo, które stworzyło taki status, musi dopilnować, aby kryteria ustalone dla uprawnionej grupy były stosowane w sposób niedyskryminacyjny. Dlatego nie można zakładać, że spadkodawca wyznania muzułmańskiego, sporządzivszy testament zgodnie z kodeksem cywilnym, automatycznie zrzekł się prawa do niebycia dyskryminowanym ze względu na swoją religię. Przekonania religijne danej osoby nie mogą być uznane za wiążące się z rezygnacją z przysługujących jej praw, jeśli byłoby to sprzeczne z ważnym interesem publicznym¹³. Państwo, według Trybunału, nie może również przyjąć roli gwaranta tożsamości określonej mniejszościowej grupy ludności ze szkodą dla prawa członków tej grupy do decydowania o tym, czy należą do tej grupy i czy przestrzegają jej praktyk

¹² Zob. orzeczenie ETPC z 14 grudnia 1999 r., *Serif v. Grecja*, nr skargi 38178/97.

¹³ Zob. orzeczenie ETPC z 12 marca 2012 r., *Konstantin Markin v. Rosja*, nr skargi 30078/06.

i zasad. Odmawianie członkom mniejszości religijnej prawa do dobrowolnego wyboru i korzystania z prawa powszechnego jest równoznaczne nie tylko z dyskryminacyjnym traktowaniem, ale również z naruszeniem prawa o kardynalnym znaczeniu w zakresie ochrony mniejszości, czyli prawa do swobodnego samookreślenia się. Jak podkreślił Trybunał, dokonany wybór jest całkowicie wolny pod warunkiem, że jest on świadomy. Musi on być również respektowany zarówno przez innych członków mniejszości, jak i przez samo państwo. Potwierdza to art. 3 ust. 1 Konwencji ramowej Rady Europy o ochronie mniejszości narodowych¹⁴. Prawo do wolnej samoidentyfikacji jest zdaniem Trybunału „kamieniem węgielnym” prawa międzynarodowego w zakresie ochrony mniejszości w ogóle. Dotyczy to w szczególności negatywnego aspektu tego prawa. Zatem żaden dwu- ani wielostronny traktat nie może wymagać od nikogo poddania się wbrew jego woli specjalnemu reżimowi w zakresie ochrony mniejszości.

ETPC zauważył również, że niniejsza sprawa jest dowodem na to, że Grecja zastosowała prawo szariatu wobec części swoich obywateli wbrew ich woli. Zastosowanie prawa szariatu doprowadziło do sytuacji, która była szkodliwa dla indywidualnych praw wdowy, która powinna odziedziczyć majątek męża zgodnie z zasadami prawa cywilnego, ale znalazła się w sytuacji prawnej, której ani ona, ani jej mąż nie chcieli. Należy zauważyć, że Trybunał z aprobatą przyjął fakt, że w dniu 15 stycznia 2018 r. weszła w życie ustawa znosząca specjalne przepisy nakładające obowiązek stosowania prawa szariatu do rozstrzygania spraw z zakresu prawa rodzinnego w ramach mniejszości muzułmańskiej w Grecji. W konsekwencji odwołanie się do muftiego w sprawach dotyczących małżeństwa, rozwodu lub dziedziczenia jest obecnie możliwe tylko za zgodą wszystkich zainteresowanych osób. Niestety jednak przepisy nowej ustawy nie miały wpływu na sytuację skarżącej, której sprawa została ostatecznie rozstrzygnięta w ramach starego systemu prawnego obowiązującego przed uchwaleniem nowej ustawy¹⁵. Mając na uwadze powyższe argumenty, Trybunał stwierdził, że odmienne traktowanie skarżącej jako beneficjenta testamentu sporządzonego zgodnie z kodeksem cywilnym przez spadkodawcę wyznania muzułmańskiego w porównaniu z beneficjentem testamentu sporządzonego zgodnie z kodeksem cywilnym przez spadkodawcę niebędącego muzułmaninem nie miało żadnego obiektywnego i racjonalnego uzasadnienia, i w konsekwencji stwierdził naruszenie art. 14 Europejskiej Konwencji w związku z art. 1 Protokołu dodatkowego nr 1 do Konwencji.

Należy zauważyć, że ETPC, mimo stwierdzenia naruszenia prawa chronionego przez Europejską Konwencję nie rozstrzygnął jednak kwestii dotyczącej

¹⁴ Konwencja Ramowa o ochronie mniejszości narodowych sporządzona w Strasburgu dnia 1 lutego 1995 r., Dz. U. z 2002 r. Nr 22, poz. 209.

¹⁵ Zob. orzeczenie ETPC z 12 listopada 2013 r., *Söderman v. Szwecja*, nr skargi 5786/08.

Kwestia cywilnej skuteczności religijnych reguł spadkobrania w świetle orzeczenia ETPC...

zastosowania art. 41 Konwencji, czyli zasądzenia słusznego zadośćuczynienia. Trybunał stwierdził, że nie jest gotowy na dokonanie takiego rozstrzygnięcia. Kwestia ta stała się przedmiotem odrębnego wyroku w tej sprawie z dnia 18 czerwca 2020 r.¹⁶ Skarżąca domagała się zadośćuczynienia za szkody poniesione w majątku męża położonego zarówno w Grecji, jak i Turcji. W wyroku w sprawie słusznego zadośćuczynienia ETPC orzekł, że państwo greckie musi podjąć środki w celu zagwarantowania pani Molli Sali własności majątku po zmarłym mężu w Grecji, który został jej przekazany w spadku. W przypadku gdy takie środki nie zostaną podjęte w ciągu jednego roku, skarżącej będzie należała się kwota odszkodowania uwzględniającą wartość majątku (41 103,36 euro) tytułem szkody majątkowej. Ponadto zasądzono skarżącej zadośćuczynienie z tytułu szkody niematerialnej (10 000 euro) oraz zwrot poniesionych kosztów i wydatków (5 828,33 euro). Trybunał oddalił jednak roszczenie skarżącego o słuszne zadośćuczynienie dotyczące majątku po zmarłym mężu, który znajduje się w Turcji. Podkreślił, że postępowanie dotyczące nieruchomości położonej w Turcji nadal się toczy przed sądami tureckimi, natomiast rozstrzygnięta sprawa dotyczyła wyłącznie Grecji. Dlatego Trybunał uznał, że nie jest właściwy do rozstrzygania roszczeń skarżącej dotyczących majątku po zmarłym mężu, który jest położony w Turcji.

III. ZNACZENIE WYROKU W KONTEKŚCIE EUROPEJSKICH STANDARDÓW OCHRONY WOLNOŚCI RELIGIJNEJ

Omawiane orzeczenie zostało już dostrzeżone w doktrynie prawa. Warto zauważyć głosę W. Brzozowskiego¹⁷, która zawiera gruntowne studium tego wyroku. Należy zgodzić się z jego opinią, że dotychczasowe stanowisko ETPC w sprawie prawa szariatu było krytyczne, ponieważ opierało się na twierdzeniu, że nie jest możliwe pogodzenie tego prawa z zasadami i wartościami stanowiącymi fundament systemu prawnego, który razem z Protokołami dodatkowymi tworzy Europejska Konwencja. Trybunał w swoim orzecznictwie wielokrotnie zajmował się zagadnieniem prawa szariatu, wskazując, że nie da się go pogodzić z europejskimi standardami ochrony praw człowieka¹⁸.

¹⁶ Zob. orzeczenie ETPC z dnia 18 czerwca 2020 r., *Molla Sali v. Grecja*, nr skargi 20452/14.

¹⁷ W. Brzozowski, *Szariat w Europie? Glosa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 19 grudnia 2018 r.*, 20452/14, „Państwo i Prawo” 2020, nr 4, s. 146–156.

¹⁸ Zob. orzeczenie ETPCz z 10 lipca 2018 r., *Zehra Foundation i inni v. Turcja*, nr skargi 51595/07; orzeczenie ETPCz z 11 grudnia 2006 r., *Kalifatstaat v. Niemcy*, nr skargi 13828/04. W. Brzozowski, *Szariat w Europie...*, dz. cyt., s. 150–151; J. Falski, *Europejskie kryteria wolności sumienia i wyznania a islam*, „Państwo i Prawo” 2008, nr 9, s. 61; I.C. Kamiński, *Islam przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka w Strasburgu*, „Etyka i Krytyka” 2011, nr 4, s. 230.

Należy wskazać tu w sposób szczególny orzeczenie ETPC z 13 lutego 2003 r., *Refah Partisi i inni przeciwko Turcji*¹⁹. Sprawa dotyczyła zdelegalizowania tureckiej Partii Dobrobytu, ponieważ ta wzywała do obalenia państwa świeckiego i wprowadzenia w porządku państwowym zasad opartych na Koranie. Trybunał Europejski podkreślił w tym orzeczeniu, że w prawie szariatu nie ma miejsca na pluralizm polityczny oraz ciągłą ewolucję wolności publicznych. Stwierdzono tam, że nie da się pogodzić rządów opartych na szariacie z poszanowaniem demokracji i praw człowieka. Nie da się go pogodzić z wartościami, które są chronione i gwarantowane przez Europejską Konwencję.

Niniejsza natomiast sprawa, jak słusznie zauważa W. Brzozowski, dotyczyła uznawania skuteczności prawnej reguł religijnych – prawa szariatu w porządku państwowym. Dotyczy to ograniczonego kręgu podmiotów i określonego zakresu spraw, mianowicie dotyczy cywilnej skuteczności islamskich reguł spadkobrania po zmarłym należącym do wspólnoty muzułmańskiej²⁰. Trudno nie zgodzić się ze wspomnianym glosatorem, że Trybunał odchodzi od kategorycznego stanowiska niepołączalności prawa szariatu z zasadami demokracji i praw człowieka. W omawianym orzeczeniu ETPC wskazuje wymogi, jakie muszą być spełnione, aby reguły religijne wynikające z prawa szariatu mogły być skuteczne w porządku prawnym państwowym.

Należy zauważyć, że już wcześniej w swoim orzecznictwie Trybunał stwierdził, że prawodawstwo państwowe nie może automatycznie uznawać obowiązwalności norm religijnych²¹. Przynajmniej podkreślono, że poszanowanie przez państwo prawa do wolności religijnej nie jest jednoznaczne z obowiązkiem nadania odrębnego statusu prawnego danej wspólnotie religijnej, określającego przysługujące jej przywileje. Oznacza to, że państwo może, ale nie musi, nadać taki odrębny status prawny danej wspólnotie religijnej, zgodnie z którym zezwoli na odmienne traktowanie określonych podmiotów z powodu przynależności religijnej, które wynika z reguł religijnych. Zatem zgodnie ze stanowiskiem Trybunału państwo może uznać cywilną skuteczność religijnych reguł spadkobrania, które odmienne będą określały sytuację prawną osoby uprawnionej w stosunku do przepisów państwowych. Jednak, jak słusznie zauważa ETPC, w takiej sytuacji państwo jest odpowiedzialne za to, aby nie dochodziło do dyskryminacji takiej osoby.

Ponadto Trybunał podkreślił, że indywidualne przekonania religijne nie mogą uzasadniać zrzeczenia się przez daną osobę przysługujących jej praw, jeżeli stałoby to w sprzeczności z ważnym interesem publicznym. Osoby przynależne

19 Orzeczenie ETPCz z 13 lutego 2003 r., *Refah Partisi i inni v. Turcja*, nr skarg 41340/98, 41342/98, 41343/98, 41344/98.

20 W. Brzozowski, *Szariat w Europie...*, dz. cyt., s. 153.

21 J. Falski, *Europejskie kryteria...*, dz. cyt., s. 60.

Kwestia cywilnej skuteczności religijnych reguł spadkobrania w świetle orzeczenia ETPC...

do danej wspólnoty religijnej powinny mieć zagwarantowane przez państwo prawo do dobrowolnego i świadomego wyboru tej przynależności oraz przestrzegania praktyk i prawa religijnego, czyli prawo do swobodnego samookreślenia się. W przeciwnym razie, jak słusznie zaznaczył Trybunał, prowadzi to do dyskryminacji takich osób i pozbawienia przysługujących im praw. Zatem nikt wbrew swojej wolnej i świadomej woli nie powinien być poddany odrębnym zasadom prawnym wynikającym z prawa wewnętrznego danej wspólnoty religijnej, gdzie uzasadnieniem będzie ochrona tożsamości religijnej określonej grupy ludności. Trzeba podkreślić, że ETPC już wcześniej zauważył, że prawo rodzinne i spadkowe to obszar, w którym szariat różnicuje status wyznawców ze względu na płeć wyraźnie na niekorzyść kobiet²². Zatem intencją Trybunału jest przeciwdziałanie zagrożeniom wynikającym z takiego różnicowania.

Po wydaniu omawianego orzeczenia *Molla Sali v. Grecja* kwestia dotycząca prawa szariatu nadal wywoływała w Europie zainteresowanie. Dowodem na to jest przyjęta w dniu 22 stycznia 2019 r. Rezolucja Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w sprawie szariatu, Deklaracji Kairskiej i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka²³. Formułuje ona jednoznaczne stanowisko wobec stosowania prawa szariatu²⁴. W pkt 1 rezolucji powołano się na wydane wcześniej rezolucje dotyczące gwarancji wolności religijnej i zwalczania wszelkiej dyskryminacji na tle religijnym. Przypomniano, że pluralizm, tolerancja i duch otwartości to fundamenty różnorodności kulturowej i religijnej.

W pkt 2 podkreślono, że prawo do uzewnętrzniania religii może podlegać ograniczeniom ze względu na interes publiczny i zgodnie z art. 17 Konwencji nie może mieć na celu zniszczenia innych praw lub wolności wynikających z Konwencji. W pkt 3 rezolucji Zgromadzenie przypomniało swoje poparcie dla zasady rozdziału państwa i religii jako jednego z filarów społeczeństwa demokratycznego. W pkt 4 wyrażono zaniepokojenie, że trzy państwa członkowskie Rady Europy: Albania, Azerbejdżan i Turcja poparły Deklarację Kairską z 1990 r. W pkt 5 z kolei Zgromadzenie wyraziło zaniepokojenie faktem, że przepisy wynikające z prawa szariatu, które stoją w wyraźnej sprzeczności z Konwencją, są stosowane oficjalnie lub nieoficjalnie w kilku państwach członkowskich Rady Europy lub w ich częściach. W pkt 6 Zgromadzenie przypomniało orzeczenie

²² I.C. Kamiński, *Islam przed Europejskim...*, dz. cyt., s. 231. Zob. K. Krzysztofek, *Dopuszczalność stosowania prawa szariatu w zakresie spraw rozwodowych i spadkowych w prawodawstwie Unii Europejskiej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2016, t. 19, s. 23–43; tenże, *Pozycja prawna kobiet w świecie islamu a prawa muzułmanek w Europie w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* [w:] *Religia i etyka jako interdyscyplinarny czynnik oddziaływania w relacjach międzynarodowych*, red. K. Warchałowski, M. Osuchowska, Warszawa 2016, s. 111–133.

²³ <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=25353> [dostęp: 28 stycznia 2021 r.].

²⁴ Zob. W. Brzozowski, *Szariat w Europie...*, dz. cyt., s. 152–153.

Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Refah Partisi (The Welfare Party) i inni przeciwko Turcji, gdzie stwierdzono, że instytucja prawa szariatu i reżim teokratyczny są niezgodne z wymogami demokratycznego społeczeństwa. Zgromadzenie podkreśliło, że zasady szariatu dotyczące na przykład postępowania rozwodowego i spadkowego są wyraźnie niezgodne z Konwencją, w szczególności z jej art. 14, który zakazuje dyskryminacji między innymi ze względu na płeć lub wyznanie, a także art. 5 Protokołu nr 7 do Konwencji oraz z innymi postanowieniami Konwencji i jej Protokołami dodatkowymi. W pkt 7 Zgromadzenie wyraziło swoje ubolewanie co do niezrealizowania przez władze greckie zawartego w rezolucji 1704 z 2010 r. w sprawie wolności religii i innych praw człowieka dla mniejszości niemuzułmańskich w Turcji i mniejszości muzułmańskiej w Tracji zalecenia do zniesienia prawa szariatu. Zgromadzenie w szczególności potępiło fakt, że w postępowaniach rozwodowych i spadkowych, w których jurysdykcję sprawują muftiowie, kobiety znajdują się w wyraźnie niekorzystnej sytuacji. W pkt 13 Zgromadzenie odnotowało zmianę przepisów prawnych w Grecji, według których prawo szariatu w sprawach cywilnych i spadkowych ma obowiązywać opcjonalnie wobec mniejszości muzułmańskiej.

Ponadto Zgromadzenie wezwało władze greckie do szybkiego i pełnego wykonania wyroku Wielkiej Izby Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Molla Sali przeciwko Grecji oraz monitorowania, czy wprowadzona zmiana prawna wystarczająco spełnia wymogi Konwencji. Dodatkowo zaleciło, aby mniejszość muzułmańska swobodnie dokonywała wyboru muftiego jako przywódcy tylko religijnego, bez uprawnień sędziowskich, znosząc w ten sposób stosowanie prawa szariatu.

Zgodnie z zaleceniami wskazanej rezolucji Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy stoi na stanowisku, że w imię ochrony prawa do uzewnętrzniania wolności religijnej nie można zezwolić na utratę innych przysługujących praw. Ponadto ochrona prawa do wolności religijnej nie oznacza automatycznego obowiązywania religijnych reguł w państwowym porządku prawnym. Mogą one wywoływać skutki prawne w porządku państwowym, o ile nie stoją w sprzeczności z prawami człowieka gwarantowanymi w Konwencji i Protokołach dodatkowych. Trzeba zauważyć, że Zgromadzenie stanowczo stwierdziło, że zasady szariatu dotyczące rozwodu i spadkobrania są niezgodne z Konwencją i jej protokołami dodatkowymi. W tym kontekście Zgromadzenie potępiło cywilną skuteczność religijnych reguł w postępowaniach rozwodowych i spadkowych w Grecji, ponieważ skutkuje to wyraźnie niekorzystnym usytuowaniem kobiet²⁵. Za pozytywne uznano natomiast zmiany prawne w porządku prawnym Grecji

²⁵ Zob. K. Krzysztofek, *Dopuszczalność stosowania...*, dz. cyt., s. 33–39; tenże, *Pozycja prawna...*, dz. cyt., s. 111–133.

dokonane w kierunku opcjonalności obowiązywalności prawa szariatu wobec mniejszości muzułmańskiej.

W polskiej doktrynie prawa wyznaniowego zagadnienie relacji pomiędzy prawem państwowym a prawem wewnętrznym wspólnot religijnych w przeważającej mierze dotyczy prawa kanonicznego²⁶. Jednak można też wskazać przykłady recepcji prawa szariatu do polskiego porządku prawnego. Należy odnieść się tu do Ustawy o stosunku państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego z 1936 r.²⁷, która wywołuje ożywioną dyskusję w doktrynie co do jej obowiązywalności prawnej²⁸.

W przepisach art. 43–46 wskazanej ustawy unormowana jest instytucja wakufu pochodząca z prawa wewnętrznego wskazanego związku religijnego. Nieruchomość, której nadano taki charakter, ma szczególny status prawny ograniczający możliwość rozporządzania nią²⁹. Drugą instytucją pochodzącą z prawa szariatu jest instytucja kafala, czyli instytucja opieki nad dzieckiem, która między innymi nakazuje wychowanie dziecka w wierze muzułmańskiej. Jest ona gwarantowana w art. 20 Konwencji o prawach dziecka³⁰, która została ratyfikowana przez Polskę, czyli stała się częścią polskiego systemu prawnego³¹. Funkcjonowanie wskazanych instytucji w polskim porządku prawnym, ich cywilna skuteczność wywołują wiele problemów interpretacyjnych. Patrząc na doświadczenia innych państw europejskich oraz biorąc pod uwagę zjawisko napływu znaczącej liczby ludności muzułmańskiej, wskazane instytucje mogą w przyszłości w większym stopniu zaistnieć w polskim systemie prawnym. Patrząc zatem z tej perspektywy na wyrok Europejskiego Trybunału Praw

26 W. Brzozowski, *Szariat w Europie...*, dz. cyt., s. 147. Zob. też A. Tunia, *Recepcja prawa wewnętrznego związków wyznaniowych w prawie polskim*, Lublin 2015.

27 Ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. Nr 30, poz. 240.

28 Zob. T.J. Zieliński, *Mankamenty układowego regulowania sytuacji prawnej związków wyznaniowych na podstawie art. 25 ust. 5 Konstytucji RP*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2009, t. 1, s. 40; W. Brzozowski, *Przedwojenne ustawodawstwo wyznaniowe a Konstytucja RP z 1997 r.*, „Przegląd Legislacyjny” 2012, nr 1, s. 11–24; P. Stanisław, *Konstytucyjne zasady określające relacje państwa z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi: autonomia i niezależność oraz współdziałanie [w:] Katolickie zasady relacji państwo – kościół a prawo polskie*, red. J. Krukowski, M. Sitarz, H. Stawniak, Lublin 2015, s. 168; P. Borecki, *Przedwojenne ustawodawstwo wyznaniowe we współczesnym polskim systemie prawnym [w:] Aktualne problemy wolności myśli, sumienia i religii*, red. P. Stanisław, A.M. Abramowicz, M. Czelný, M. Ordon, M. Zawiślak, Lublin 2015, s. 25–39; A.M. Abramowicz, *Zasada równouprawnienia związków wyznaniowych w prawie polskim*, Lublin 2018, s. 206–215 i 221–223.

29 Zob. M. Tomkiewicz, *Służebność przesyłu na gruntach podmiotów konfesyjnych w Polsce. Zagadnienia wybrane*, „Przegląd Sądowy” 2014, nr 7–8, s. 51–63.

30 Konwencja o Prawach Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r., Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526.

31 Zob. M. Tomkiewicz, *Islamska kafala a prawo polskie [w:] Wolność sumienia i religii a bezpieczeństwo i porządek publiczny*, red. J. Nikolajew, P. Sobczyk, K. Walczuk, Warszawa 2017, s. 149–164.

Człowieka w sprawie Molla Sali przeciwko Grecji, należałoby wskazać, że skuteczność norm muzułmańskiego prawa wewnętrznego (prawa szariatu) w państwowym porządku prawnym w Polsce może nabrać większego znaczenia.

PODSUMOWANIE

Wskazane rozważania pozwalają na stwierdzenie, że wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Molla Sali przeciwko Grecji z dnia 19 grudnia 2018 r. dotyczy niezwykle doniosłego zagadnienia, jakim jest obowiązywalność religijnych reguł, w szczególności prawa szariatu w zakresie spadkobrania w państwowym porządku prawnym. Trzeba zauważyć, że nie jest on jedynie powtórzeniem dotychczasowego kategorycznego stanowiska ETPC dotyczącego prawa szariatu. Należy również podkreślić, że Trybunał nie zrywa z dotychczasową linią orzeczniczą. Warto dodać, że ETPC w omawianym orzeczeniu dostrzegł konieczność określenia zasad cywilnej skuteczności norm prawa szariatu w państwowym porządku prawnym państw demokratycznych. Trzeba zauważyć, że Trybunał formułuje w tym zakresie również zalecenia, które uzasadniają wprowadzenie limitacji w zakresie dopuszczalności uznawania cywilnej skuteczności prawa szariatu w prawie państwowym ze względu na szczególne dobra chronione prawem. Za takie niewątpliwie należy uznać gwarancje równego traktowania i zakaz dyskryminacji oraz prawo dokonania swobodnego, samodzielnego i świadomego wyboru. Nabiera to szczególnego znaczenia w odniesieniu do osób, których status zgodnie z prawem szariatu jest słabszy, czyli kobiet i dzieci. Zalecenie zabezpieczenia tych dóbr szczególnie chronionych, zwłaszcza w stosunku do osób o słabszej pozycji, jest dowodem na dostrzeżenie wagi i doniosłości zagadnienia, jakim jest uznawanie cywilnej skuteczności prawa szariatu w państwowym porządku prawnym, ponieważ brak takiego zabezpieczenia może być powodem naruszenia przysługujących tym osobom praw, a w konsekwencji ich dyskryminacji.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA PRAWA

Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 listopada 1950 r., Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284, z późn. zm.

Konwencja o Prawach Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r., Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526.

Kwestia cywilnej skuteczności religijnych reguł spadkobrania w świetle orzeczenia ETPC...

Konwencja Ramowa o ochronie mniejszości narodowych, sporządzona w Strasburgu dnia 1 lutego 1995 r., Dz. U. z 2002 r. Nr 22, poz. 209.

Protokół nr 1 do Europejskiej Konwencji z 20 marca 1952 r., Dz. U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175.

Rezolucja Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z dnia 22 stycznia 2019 r. w sprawie szariatu, Deklaracji Kairskiej i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=25353> [dostęp: 28 stycznia 2021 r.].

Ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. Nr 30, poz. 240.

ORZECZNICTWO

Orzeczenie ETPC z 1 lutego 2000 r., Mazurek v. Francja, nr skargi 34406/97.

Orzeczenie ETPC z 4 listopada 2008 r., Carson i inni v. Zjednoczone Królestwo, nr skargi 42184/05.

Orzeczenie ETPC z 5 września 2017 r., Fábíán v. Węgry, nr skargi 78117/13.

Orzeczenie ETPC z 7 lipca 2011 r., Stummer v. Austria, nr skargi 37452/02.

Orzeczenie ETPC z 7 listopada 2013 r., Vallianatos i inni v. Grecja, nr skarg 29381/09, 32684/09.

Orzeczenie ETPC z 7 lutego 2013 r., Fabris v. Francja, nr skargi 16574/08.

Orzeczenie ETPC z 10 lipca 2018 r., Zehra Foundation i inni v. Turcja, nr skargi 51595/07.

Orzeczenie ETPC z 11 grudnia 2006 r., Kalifatstaat v. Niemcy, nr skargi 13828/04.

Orzeczenie ETPC z 12 kwietnia 2006 r., Stec i inni v. Zjednoczone Królestwo, nr skarg 65731/01 i 65900/01.

Orzeczenie ETPC z 12 listopada 2013 r., Söderman v. Szwecja, nr skargi 5786/08.

Orzeczenie ETPC z 12 marca 2012 r., Konstantin Markin v. Rosja, nr skargi 30078/06.

Orzeczenie ETPC z 13 lipca 2010 r., Clift v. Zjednoczone Królestwo, nr skargi 7205/07.

Orzeczenie ETPC z 13 listopada 2007 r., D. H. i inni v. Republika Czeska, nr skargi 57325/00.

Orzeczenie ETPC z 13 lutego 2003 r., Refah Partisi i inni v. Turcja, nr skarg 41340/98, 41342/98, 41343/98, 41344/98.

Orzeczenie ETPC z 14 grudnia 1999 r., Serif v. Grecja, nr skargi 38178/97.

Orzeczenie ETPC z 18 czerwca 2020 r. w sprawie Molla Sali v. Grecja, nr skargi 20452/14.

Orzeczenie ETPC z 19 grudnia 2018 r. w sprawie Molla Sali v. Grecja, nr skargi 20452/14.

Orzeczenie ETPC z 19 lutego 2013 r., X i inni v. Austria, nr skargi 19010/07.

- Orzeczenie ETPC z 22 listopada 2004 r., *Merger and Cros v. Francja*, nr skargi 68864/01.
 Orzeczenie ETPC z 22 stycznia 2008 r., *E. B. v. Francja*, nr skargi 43546/02.
 Orzeczenie ETPC z 24 maja 2016 r., *Biao v. Dania*, nr skargi 38590/10.
 Orzeczenie ETPC z 24 stycznia 2017 r., *Khamtokhu i Aksenchik v. Rosja*, nr skarg 60367/08, 961/11.
 Orzeczenie ETPC z 26 kwietnia 2016 r., *Izzettin Doğan i inni v. Turcja*, nr skargi 62649/10.
 Orzeczenie ETPC z 27 sierpnia 2015 r., *Parrillo v. Włochy*, nr skargi 46470/11.
 Orzeczenie ETPC z 28 maja 2002 r., *Beyeler v. Włochy*, nr skargi 33202/96.
 Orzeczenie ETPC z 29 marca 2010 r., *Brosset-Triboulet v. Francja*, nr skargi 34078/02.

LITERATURA

- Abramowicz A.M., *Zasada równouprawnienia związków wyznaniowych w prawie polskim*, Lublin 2018.
- Borecki P., *Prawodawstwo wyznaniowe z okresu II Rzeczypospolitej we współczesnym polskim systemie prawnym*, „*Studia Prawa Publicznego*” 2014, nr 4, s. 61–81.
- Borecki P., *Przedwojenne ustawodawstwo wyznaniowe we współczesnym polskim systemie prawnym* [w:] *Aktualne problemy wolności myśli, sumienia i religii*, red. P. Stanisławski, A.M. Abramowicz, M. Czelnny, M. Ordon, M. Zawiaślak, Lublin 2015, s. 25–39.
- Brzozowski W., *Przedwojenne ustawodawstwo wyznaniowe a Konstytucja RP z 1997 r.*, „*Przegląd Legislacyjny*” 2012, nr 1, s. 11–24.
- Brzozowski W., *Szariat w Europie? Glosa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 19 grudnia 2018 r.*, 20452/14, „*Państwo i Prawo*” 2020, nr 4, s. 146–156.
- Falski J., *Europejskie kryteria wolności sumienia i wyznania a islam*, „*Państwo i Prawo*” 2008, nr 9, s. 57–68.
- Falski J., *Prawa indywidualne wobec zasady autonomii kościołów i innych związków wyznaniowych w orzecznictwie ETPC*, „*Państwo i Prawo*” 2018, nr 4, s. 47–66.
- Kamiński I.C., *Islam przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka w Strasburgu*, „*Etyka i Krytyka*” 2011, nr 4, s. 225–238.
- Krzysztofek K., *Dopuszczalność stosowania prawa szariatu w zakresie spraw rozwodowych i spadkowych w prawodawstwie Unii Europejskiej*, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*” 2016, t. 19, s. 23–43.
- Krzysztofek K., *Pozycja prawna kobiet w świecie islamu a prawa muzułmanek w Europie w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* [w:] *Religia i etyka jako interdyscyplinarny czynnik oddziaływania w relacjach międzynarodowych*, red. K. Warchałowski, M. Osuchowska, Warszawa 2016, s. 111–133.

Kwestia cywilnej skuteczności religijnych reguł spadkobrania w świetle orzeczenia ETPC...

- Stanisz P., *Konstytucyjne zasady określające relacje państwa z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi: autonomia i niezależność oraz współdziałanie* [w:] *Katolickie zasady relacji państwo – kościół a prawo polskie*, red. J. Krukowski, M. Sitarz, H. Stawniak, Lublin 2015, s. 159–185.
- Tomkiewicz M., *Islamska kafala a prawo polskie* [w:] *Wolność sumienia i religii a bezpieczeństwo i porządek publiczny*, red. J. Nikołajew, P. Sobczyk, K. Walczuk, Warszawa 2017, s. 149–164.
- Tomkiewicz M., *Służebność przesyłu na gruntach podmiotów konfesyjnych w Polsce. Zagadnienia wybrane*, „Przegląd Sądowy” 2014, nr 7–8, s. 51–63.
- Tunia A., *Recepcja prawa wewnętrznego związków wyznaniowych w prawie polskim*, Lublin 2015.
- Zieliński T.J., *Mankamenty układowego regulowania sytuacji prawnej związków wyznaniowych na podstawie art. 25 ust. 5 Konstytucji RP*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2009, t. 1, s. 27–44.

STRESZCZENIE

Wyrok ETPC z dnia 19 grudnia 2018 r. w sprawie *Molla Sali v. Grecja*, dotyczy zagadnienia stosowania muzułmańskich reguł religijnych w zakresie spadkobrania w porządku prawnym państwowym. Ma on istotne znaczenie dla ochrony wolności myśli, sumienia i religii w europejskich systemach prawnych. Trybunał Europejski w tym wyroku stwierdził, że odmowa członkom mniejszości religijnej prawa do dobrowolnego wyboru i korzystania z prawa powszechnego oznacza dyskryminację oraz naruszenie prawa do swobodnego samookreślenia się. Ma to szczególne znaczenie dla osób, których status zgodnie z prawem szariatu jest słabszy, czyli kobiet i dzieci. Trybunał Europejski w swoim orzeczeniu dostrzegł konieczność określenia zasad cywilnej skuteczności norm prawa szariatu w państwowym porządku prawnym państw europejskich. Trybunał zaleca wprowadzenie limitacji w zakresie dopuszczalności uznawania cywilnej skuteczności prawa szariatu w prawie państwowym ze względu na szczególne dobra chronione prawem, takie jak: gwarancje równego traktowania i zakaz dyskryminacji oraz prawo dokonania swobodnego, samodzielnego i świadomego wyboru. Omawiany wyrok nabiera istotnego znaczenia z powodu napływu dużej liczby ludności muzułmańskiej do państw europejskich oraz znaczących różnic pomiędzy prawem szariatu a europejskimi standardami prawnymi.

Słowa kluczowe: orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, prawo szariatu, wolność myśli sumienia i religii, spadkobranie, prawo do swobodnego samookreślenia się.

THE QUESTION ABOUT THE CIVIL EFFECTIVENESS OF RELIGIOUS RULES
TO SUCCESSION IN LIGHT OF THE JUDGMENT OF THE EUROPEAN COURT
OF HUMAN RIGHTS OF 19 DECEMBER 2018 IN MOLLA SALI V. GREECE

The ECtHR judgment of 19 December 2018 in *Molla Sali v. Greece*, concerns the issue of the application of Muslim religious rules to succession in the state legal order. It is important for the protection of freedom of thought, conscience and religion in European legal systems. In this judgment, the European Court stated that denying members of a religious minority the right to freely choose and exercise state law amounts to discrimination and a violation of the right to free self-identification. This is particularly relevant for those whose status under Sharia law is weaker, namely women and children. The European Court in its judgment recognized the need to define the principles of civil effectiveness of the norms of Sharia law in the state legal order of European countries. The European Court recommends that limits should be placed on the admissibility of recognising the civil effect of Sharia law in State law on account of specific values protected by law such as the guarantees of equal treatment and non-discrimination and the right to make a free, autonomous and informed choice. This judgment assumes significant importance due to the arrival of large Muslim populations to European countries and the significant differences between Sharia law and European legal standards.

Key words: case law of the European Court of Human Rights, sharia law, freedom of thought conscience and religion, succession, right to free self-identification.